

הגולן, ארץ הצבי?

כשפרץ גלעדי אינו נרדם בלילה, הוא כנראה סופר צבאים. בכתבה זו הוא מביא את סיפורה של אוכלוסיית הצבאים בדרום הגולן, שבשיאה מנתה 5,500 פרטים ועתה מונה רק מעט יותר מ־200 פרטים. מה גרם לירידה במספר הצבאים בגולן ומה צריך לעשות כדי לשמור עליהם?

כתב: פרץ גלעדי

הגולן נמנה עם אותם חבלי ארץ שיש בהם כמעט הכול – הרים גבוהים וגיאיות עמוקים, בתות פתוחות ויערות, נחלים שופעי מים ומדרונות חול יבשים. החרמון, בצפון הגולן, מתנשא ליותר מ־2,000 מטר מעל פני הים בעוד המורדות הקרובים לכנרת נמוכים מפני הים בכ־200 מטר. הבדלים אלה באים לידי ביטוי גם בטמפרטורה השוררת בפינותיו השונות של הגולן. מגוון בתי הגידול והצפיפות הנמוכה יחסית של אוכלוסיית ההולכים על שניים מותירים את חיות הבר למיניהן במצב טוב ויציב, אך אלה עדיין מושפעות מהתרחבות ההתיישבות והחקלאות, מעבודות הפיתוח והתשתיות ומפעילות הצבא והמטיילים. אחד ממיני הדגל שיכולים להעיד על מצב הטבע בגולן הוא הצבי הישראלי (*Gazella gazelle*), אחד משלושת מיני הצבאים שבהם התברכה ארצנו.

ההיסטוריה שלפני הספירה

ההיסטוריה המתועדת של הצבאים בגולן החלה

בשנת 1970, כאשר גיורא אילני ז"ל, זואולוג רשות שמורות הטבע (ב־1998 אוחדו רשות הגנים הלאומיים ורשות שמורות הטבע לרשות אחת – רשות הטבע והגנים), החליט להשיב לנופי הארץ בעלי חיים שנזכרו בתנ"ך. באותן שנים החלו לספור צבאים בגליל התחתון, ובספירה שנערכה בפברואר 1970 העריכו פקחי הרשות שברמות יששכר, בסירין ובחמדיה חיים 1,487 צבאים (הנתונים נלקחו מיומניו של אילני). גם אם טעו בכמה צבאים, מדובר היה באוכלוסייה ענקית. אילני החליט להשיב את הצבאים לגולן והעביר 350 פרטים מהגליל התחתון לדרום הגולן, בלי לדעת כמה צבאים חיים בחבל ארץ זה. ההנחה הייתה כי בגולן חיה אז אוכלוסייה קטנה מאוד של צבאים, שחמקה איכשהו מרובי הציידים הסורים. בראשית שנות ה־80 של המאה ה־20 החלה הרשות למסד את ספירת הצבאים בדרום הגולן. ד"ר ידידי קפלן, אקולוג מחוז צפון דאז (פרש לגמלאות לפני כשנה), ניהל את המבצע. מדי שנה בשנה, באמצע ינואר, התפרשו צוותים של פקחים ברחבי הגולן, סרקו את השטח וספרו צבאים. הספירה התנהלה בשטח של 200 קילומטר רבוע

הצבי הישראלי, אחד משלושה מיני הצבאים בארץ צילום: אייל ברטוב

פקחי רשות הטבע והגנים בעת ספירת צבאים בגולן צילום: ארכיון רשות הטבע והגנים

שנסרק במשקפות, בתצפיות קבועות, בתצפיות ניידות ובג'יפים. בכל תא שטח פעל צוות שתיאם את תצפיותיו עם הצוות השכן כדי למנוע ספירה כפולה. כשנוקטים אותם שיטות ואמצעים באותם תאי שטח אפשר ללמוד מנתוני הספירות על שינויים ומגמות באוכלוסיית הצבאים. הספירות בשנים הראשונות הניבו מספרים מדהימים. בשטחים הפתוחים שבדרום הגולן ובאגני הנחלים שפמנון, כנף, סמך, עין גב ומיצר חיו לא פחות מ־5,500 צבאים. במקומות מסוימים הצטופפו 35 צבאים בקילומטר רבוע אחד.

צרות בגן עדן

במצב הזה התחילו הצרות בגן עדן של הצבאים. המגדלים התלוננו שהצבאים פוגעים בשטחים החקלאיים (הם ניזונו מהכותנה, מהתירס, מהאבטיחים ומגידולים נוספים) ושהם גורמים נזקים קשים למטעים צעירים, בשל ההרגל המגונה של גירוד הקרניים בגזעי העצים. זעקות המגדלים הגיעו לפתחו של בית המשפט העליון והם תבעו סכומי כסף גדולים כפיצויים. בית המשפט קבע בפסק דין תקדימי שרשות

שמורות הטבע אינה "בעלת" הצבאים, אלא מי שהופקדה לשמור עליהם. לפיכך, אם החקלאים רוצים להגן על שטחיהם, עליהם לעשות זאת בעצמם. החקלאים נאלצו לקבל את פסק הדין והחלו למגן את שדותיהם בלי לפגוע בצבאים. כיוון שלרשות אין עניין לפגוע בחקלאים, היא החליטה לערוך מחקר שדה ולקבוע מהו הגודל האופטימלי של אוכלוסיית הצבאים בדרום הגולן, שיאפשר שימור של הטבע מחד גיסא ולא יפגע בחקלאות מאידך גיסא. החלטה זו קיבלה משנה תוקף באמצע שנות ה־80, לאור התפרצות מחלת הפה והטלפיים בקרב הצבאים. המחלה התגלתה תחילה ברמות יששכר והתפשטה משם לגולן. למחקר גויס ד"ר דן בהרב, אקולוג מומחה לצבאים. לאחר שעבד כשנה הוא קבע שמספר הצבאים הרצוי בדרום רמת הגולן (200 קילומטר רבוע) הוא 2,500. אוכלוסייה בגודל זה וצפיפות של 12–13 צבאים בקילומטר רבוע הן "שביל הזהב" בין הטבע לחקלאות. הנהלת רשות שמורות הטבע קיבלה על עצמה החלטה קשה – ליישם את מסקנות המחקר ולפעול לדילול מספר הצבאים. משמעות המילה

לא נפסיק לספור

מה צריך לעשות כדי להעלות את מספר הצבאים בדרום הגולן? ראשית – להשאר מישורים, ואדיות, שמורות סגורות ומרחב גדול ככל האפשר המתאים לקיומם של צבאים. שנית – למנוע ציד לא חוקי. שלישית – למצוא את נקודת האיזון בין מספר הטורפים, גודל המרחב הפתוח ומספר הצבאים. רביעית – להמשיך ולאסוף כל פגר מיותר מהשטח. כמוכן, יש גם להמשיך לעקוב אחר הצבאים, אחר אוכלוסיות הטורפים ואחר פעילות האדם ולקדם תוכנית ממשק מתאימה, כדי להצליח להשיב את אוכלוסיית הצבאים לימיה הטובים ולשמור על חוליה חשובה במארג הטבע של ישראל.

מספר הצבאים בגולן נותר יציב בעשור האחרון צילום: אייל ברטוב

נראה כי הצבי הישראלי מחזיק מעמד בישראל, אם כי הוא לא נגרע מרשימת המינים של בעלי חיים המצויים בסכנת הכחדה. בשנת 2008 נאמד מספר הפרטים של הצבי הישראלי בכ־3,000. רשות הטבע והגנים מבצעת מדי שנה ספירת צבאים שיטתית במחוז הצפון

"דילול" הייתה ירי. תחילה עשו זאת פקחי הרשות ומאוחר יותר העניקה הרשות רישיונות מיוחדים לציד בתאי שטח מוגדרים מראש. על במותיך חלל ספירות הצבאים נמשכו. בשנים 1990-1991 התייצב מספר הצבאים על המספר המומלץ. הרשות הפסיקה את הדילול אך מספר הצבאים המשיך לרדת. כאן אקדים את המאוחר. מספר הצבאים השנה (2013) עומד על 243 פרטים, בשטח שבו חיו לפני 30 שנה כ־5,500 פרטים. עם זאת, מספר הצבאים נותר יציב בעשור האחרון. הניסיון הראשון להסביר את התופעה תלה את הירידה במספר הצבאים בחורף הקשה ששרר בגולן בשנים 1991-1992. היה זה חורף קשה במיוחד והגולן כולו התכסה במעטה שלג במשך כמה שבועות. המחסור במזון בצירוף הטמפרטורות הנמוכות ששררו זמן רב, כך שיערו, גרם לתמותה רבה של עופרי צבאים. ואולם, החורף הקשה עבר ואוכלוסיית הצבאים המשיכה להראות מגמת ירידה. באמצע שנות ה־90 כבר היה ברור שמשהו רע מאוד קורה לצבאים בדרום הגולן ושמספרם פוחת והולך. פקחי הגולן, ואני ביניהם, שמנו לב שלאוכלוסיית הצבאים נוספים רק צעירים מעטים מאוד. על פי החישובים, בתנאי המחיה הטובים שמציע דרום הגולן וללא אויבים, מספר הצבאים אמור לעלות בכ־20 אחוז בכל שנה. נתון זה מתבסס על ההנחה שהנקבה ממליטה לפחות פעם בשנה עופר אחד (לאחר היריון בן 24 שבועות) ומרבית העופרים

שורדים. אבל זה לא מה שקרה. לא פחות מחמש השערות למצב נבדקו בצורה מדוקדקת. תחילה חשדו שבעיה וטרינרית היא שגורמת לנקבות להפיל את עובריהן. 20 נקבות נבדקו ונמצאו פוריות ובריאות לחלוטין. נבדקה גם האפשרות שאוכלוסיית הצבאים נפגעת מציד לא חוקי. גם אפשרות זו נפסלה כגורם לירידה כה חדה במספר הצבאים. נפסלה גם האפשרות של מוות כתוצאה מהרעלה בזדון או משימוש בחומרי הדברה. למצעד ההשערות הצטרפה השערה רביעית: האשמה טמונה בגידול בהיקף החקלאות בדרום הגולן. באותן שנים הפכו שטחים פתוחים רבים בדרום הגולן למטעים ולחלקות מעובדות אחרות. השטחים המעובדים גודרו בגדרות חזקות וגבוהות, בעיקר לשם הגנה מחזירי הבר, וכך נגרעו גם מהצבאים שטחי מרעה גדולים ואיכותיים. ייתכן גם שבשל הגדרות נקטעו שטחי המחיה של הצבאים ונמנע מהם המעבר ממקום למקום, דבר שפגע במפגשים של פרטים מאוכלוסיות שונות ובסופו של דבר גם בשונות הגנטית. יש לזכור שהצבי הזכר הוא בעל חיים טריטוריאלי, שאינו נוטה לעזוב את תחום המחיה היחסית קטן שלו. סיבה חשובה נוספת לירידה במספר הצבאים היא בעלי החיים הטורפים שחיים בגולן. בשנות ה־90 נצפו בגולן זאבים, שהצטרפו לאוכלוסייה מתפתחת של אלפי תנים משחרים לטרף. הזאבים טורפים כל בעל חיים שנקרה בדרכם והצבאים אינם יוצאים מן הכלל. לא פעם צפו פקחים וחקלאים בגולן בזאבים

הדולקים אחרי צבאים, וכשהצבי הנמלט נתקל בגדר, דינו נחרץ. נוסף על כך, חלק מכלבי השמירה שנועדו לגרש זאבים רודפים אחרי הצבאים ופוגעים בהם. מסקנות אלה עולות ממחקר שערכו פרופ' דיוויד זלץ מאוניברסיטת בן גוריון וד"ר קפלן. מחקר שערך ד"ר עמית דולב, אקולוג מחוז צפון ברשות הטבע והגנים, הראה שפגרים של חיות משק שנשארים מוטלים בשטח מספקים "שירותי קייטרינג" לטורפים וגורמים לגידול ניכר באוכלוסיותיהם. יותר טורפים פירושו פחות עופרים ששורדים ופחות צעירים שמתווספים לאוכלוסיות הצבאים. רשות הטבע והגנים, בשיתוף עם משרד החקלאות ובעזרתם של חקלאים, משקיעה בשנים האחרונות מאמצים רבים לאיסוף פגרים של בקר צאן וסוסים המוטלים בשטח, כדי לצמצם את המזון הזמין לטורפים ובכך להגביל את הגידול באוכלוסיותיהם. חלק מן הפגרים מועברים לתחנות האכלה לנשרים, כדי לתמוך באוכלוסיית הנשרים המידלדלת בגולן. מחזיקים מעמד קשה לשים את האצבע על גורם מסוים אחד שהביא את הצבאים למספרם הנוכחי בדרום הגולן. ייתכן שהדילול שנערך בשנות ה־80 היה כבד מדי לאוכלוסייה של בעל חיים שנמצא תחת לחץ נוסף, בעיקר של טורפים. זוהי, כמובן, חוכמה שלאחר מעשה, לאור ניסיון שנצבר במשך 30 שנה. עם זאת, נראה כי הצבי הישראלי מחזיק מעמד בישראל, אם כי הוא לא נגרע מרשימת המינים של בעלי חיים המצויים בסכנת הכחדה. בשנת 2008 נאמד מספר הפרטים של הצבי הישראלי בכ־3,000. רשות הטבע והגנים מבצעת מדי שנה ספירת צבאים שיטתית במחוז הצפון - נחל עמוד, הרי נפתלי, דרום הגולן, גלבוע, רמות יששכר ודרום כרמל. בשנת 2013 עמד מספר הצבאים באזור זה על כ־1,800 פרטים. במחוז המרכז ספרו פקחי הרשות כ־140 צבאים במרחב שבין אשדוד וניצננים (הנתונים נמסרו ממחוז צפון ומחוז מרכז של רשות הטבע והגנים).

הכותב הוא פקח אזורי במרחב הגולן, רשות הטבע והגנים. הכתבה מוקדשת בהוקרה לד"ר ידיד קפלן, אקולוג מחוז הצפון ברשות הטבע והגנים לשעבר, שלימד דורות של פקחים שמירת טבע מהי.

פקחי רשות הטבע והגנים משחררים לטבע צבי צילום: עידו שקד